

Gergely András

Hogy történész lettem, annak megvan a maga külső és a belső története: a külső a körülményeké és a véletleneké; a belső azoké az ösztönzőké, amelyeken inkább már csak azután gondolkodik a korosodó értelmiségi, hogy kenyérkeresőként csakugyan történész lett.

I.

Orvosnak készültem, mert orvosnak szántak szüleim. Apám orvos volt, anyám tanárnő, a családban, rokonságban többnyire tanáremberek fordultak elő. Elég jó tanuló voltam ahhoz, hogy a felvételre esélyem legyen. Szegeden, ahol kora gyermekkoromtól nevelkedtem, volt orvosegyetem. Engem nem ígézett nagyon ez a pálya, de az 1960-as évek elejének viszonyai más vonzó értelmiségi hivatást nemigen kínáltak. Rokonszenvesnek tűnt viszont, hogy az orvosok, akiket apám személyében és környezetében megismertem, szabad idejükben kedvükre foglalkozhattak kedvtelésükkel a botanizálástól (mint apám) az ornitológián át a helytörténetig.

Nekem ilyen felnőttes hobbim nem volt. Gyűjtöttem bélyeget, csónakáztam a Tiszán, vívtam és nagyon szerettem olvasni. Nagy dolog volt, hogy középiskolásként már beiratkozhattam, és néhány barátommal be is iratkoztam az Egyetemi Könyvtárba. Mindenfélét összeolvasgattunk, egymás közt is cserélgettük a könyveket. Helyben pedig elolvashattuk az újvidéki *Magyar Szót*, amely a sajtószabadság „nyugati” leheletét hozta el a Dugonics térre. Jó iskolákba jártam, jó történelem tanárain voltak, ez is hozzátartozik a dologhoz. Könnyű volt tehát.

Észre sem vettem, hogy olvasmányaim között milyen sok lehetett a történelmi ismeretterjesztő munka. Abból derült ki, hogy számos ilyen választottam, s valami meg is ragadt bennem, hogy a megyében az érettségi évében, 1964-ben, megnyerem az akkor hirdetett *Ki miben tudós?* történelmi vetélkedőt. (Kristó Gyula tanársegéd volt a játékvezető.) Pesten újabb vetélkedő következett (Karsai Elek szervezésében), s nyolcan képernyőre is kerültünk (zsűritagok: Molnár Erik, Pach Zsigmond Pál és Zsigmond László). Végül második lettem, s ezzel felvételt nyerhettem bármely történelem vizsgát is megkövetelő egyetemi szakra (tehát akár történelem–franciára, közgazdaságra vagy jogra). Az igazi családi döntés ezután következett. Jómagam persze, hogy ne kelljen biológiát tanulnom, felvételi vizsgán izgulnom, élni kívántam a lehetőséggel. Szüleim is engedtek (bátyám már felvételt nyert az orvosira, ennyi kockázatot elbírt a család). Végül az ELTE és annak történelem–filozófia szakja mellett döntöttünk. (Filozófia szak nem volt Szegeden.) Utóbbi szakról magam sem tudtam, hogy eszik-e vagy isszák, de nagyon imponáltam vele a lányoknak. Budapesten 1964-ben kezdtem el tanulmányaimat. Szüleim viszont még valamit tudtak: egyik nagyapám Eötvös-kollégista volt, hallottak arról, hogy ez az 1960-as években is mennyi többletet jelenthet, s a nagy döntés után már arra felé tereltek. A következő évben, minden protekció nélkül, fel is vettek.

A Kollégiumnak akkor még nem voltak külön tanárai, de szakkollégiumában óradóként kiváló embereket nyertek meg, nyelveket lehetett és kellett tanulni, és ott volt a nagyszerű, tíz óráig nyitva tartó könyvtár (egyik könyvtárosa: Sántha Ferenc), s társbérliként alattunk az első emeleten az Irodalomtudományi Intézet, rokonszenves, többnyire volt Eötvös-kollégista munkatársaival. A dolog elindult.

Hogy figyelmem a 19. század felé fordult, annak is megvan a külső története: a gimnáziumban reál osztályba jártam, nem volt jó latin háterem. (A 20. század akkoriban csak az 1918–1945 közötti negyedszázadból állott, s nem vonzott.) Eötvös-kollégiumi pályázatok, tudományos diákköri munka, szerencsés véletlenek és némi szorgalom vezetett azután ahhoz, hogy tudományos kutató, majd egyetemi oktató lettem. A korszakon belül témáimat is többnyire külső feltételek, megbízások, felkérések s nem saját belső késztetések határozták meg, ám mindegyiknek nagy kedvvel, szinte szenvedéllyel tettem eleget.

Végéhez értem „külső” történetemnek. Az alább következők azt a képet fogják erősíteni, hogy a belső meghatározók talán más körülmények között is érvényre jutottak volna. Hogy ez mennyire nem ilyen egyszerű, jeleznem kell azt az életrajzi ténytet, hogy az emberélet útjának felén történész szakmámtól, amelyen már sikereket értem el, „elcsábultam”: előbb a külügyminisztérium vezető tisztviselője, majd kétszer is nagykövet lettem (1990–92, illetve 1992–95 és 1999–2002).

Bár úgy érzem, hogy az újabb kihívásoknak, amelyeknek örömmel tettem eleget, meg tudtam felelni, a közéletből és a diplomáciából visszatértem az oktatásba és a kutatásba. (A kényszer és a személyes döntés egyaránt magyarázó elv lehet.) Lehet, hogy más viszonyok esetén az 1960-as években közéleti pályát választottam volna, de a század végére már átalakított (ha tetszik: deformált, dekonstruált) annyira a tudományos pálya, hogy alapvetően ott érzem jól, otthon és otthonosan magam.

II.

Mikor látom fakó eged?
A partot a füzes megett?
Addig szívem be nem heged
Szeged.
(Kosztolányi Dezső)

Hogy történész lettem, abban a kör, amelynek közepében éltem, meghatározó szerepet játszott. Elsősorban is a „szerette város”, amelyet csakugyan szerettem: Szeged. Élő, százezres, jókora város volt a 20. század közepén, mégis 19. századi arculatot mutatott. A magyarázat egyszerű: Trianon határszéli helyzetbe taszította, a város megrekedt, nem sorvadt ugyan, de nem is haladt előre. Mikszáth vagy Tömörkény új életre kelve remekül kiismerte volna itt magát. Csengőjét rázva jött a szemetes kocsi, más hangszínű csengővel a postacsomagokat hozó (emlékszem a lóistállóra a posta udvarán). Békésen várakoztak egymásra a villamosok az egyvágányú vonal kitérőjében. A síneken olvashattam a rejtélyes feliratot: *Resicza 1909*.

A végállomáson nehézkesen került a motorkocsi a pótkocsi elébe, átfordították a lírát, az áramszedőt, s elindult visszafelé az egyszámjegyű járatok valamelyike. Az utcáról kántáló hangján ajánlotta magát a köszörűs, a drótos- vagy az ablakostót (a hanyatteséséről való szólást ma külön kell magyarázni diákjaimnak). Szegedi különlegesség volt a fillérekért széksót kínáló legényke. Ha az óvodából (ott volt rövid utcánk végén) déltájban hazaballagtam eme egzotikus figurák mellett elővakodva, meg kellett kérnem az egyik arra járó, hogy csengessen be a házba, mivel – vásott gyermekekkel számolva – a csengő magasan volt elhelyezve. Melyikkel csengessek? – kérdezte a segítő felnőtt. A húzóssal vagy a gombossal? A húzós-rugós harangja az udvarban szolgált, a villanyos a lakásban jelzett. Mások is becsengettek, a biztonság és biztosság okáért mindkét csengővel. Be kellett engedni a vízóra-leolvasót, aki eltűnt az aknában, s a gázóra-leolvasót, aki valóságos kis szertartást is végzett: a gázóra vízzel működött, amelyet értő embere speciális szerszámjával csapot csavarva alul kis kannájába kiengedett, s felül betöltött, némi pótlást hozva a csapból. Fent a konyhában a beépített nagy tűzhely és kisebb gáztűzhely, valamint a gázvasaló és a villanyvasaló konkurált egymással, persze ott volt a mosókonyhában a kövekkel megrakott hatalmas mángorló, hárman tologattuk ide-oda. Az 1950-es évek ráadásul még retardációt is magukkal hoztak, városi háztartás létünkre disznót tartotunk és vágotunk, nemcsak lekvárt vagy paradicsomot, hanem szappant és pálinkát is főztünk, tarhonyát készítettünk. Persze mindehhez többnyire engedély kellett (volna), az egész háztartás afféle illegális mozgalommá vált, a szomszédoktól kölcsönkért eszközöket este, a sötétben hoztuk át.

Tv és rádió híján is éreztem-tudtam, hogy mindez anakronisztikus (más szóval [ál]történelmi). A helyzet értékeléséhez segítség két irányból érkezett: az iskolából, ahol a legfejlettebb világról, modern eszközökről, természet-átalakításról, egyáltalán a kommunizmusról hallottunk – és persze a normális felnőttek világából, akik mindent akár a korábbi, akár a kortársi, nyugati világhoz hasonlítottak.

A városban ugyan nem változott semmi, vagy csak visszafelé, de a *Történelem* belopódzott. Leleményes utca-átkeresztelések születtek. A Mars térből lett a Marx tér, a Vitéz utcából a Partizán utca, a Berlińi körútból a Moszkvai körút – minden megváltozott, ahogy kell, de megszüntetve-megőrizve maradt a régi. (Csak később fogtam fel, hogy a Boldogasszony sugárútból lett Április 4. útja is „logikus” változtatás, mert a megváltásra-felszabadulásra játszik rá.) Egyedül a Dóm tér – Beloianisz tér átkeresztelés volt kissé abszurd, afféle hátborzongató történelmi jel. Pedig kisdíákként magyar történelmi ismereteimet a Dóm téri Pantheon alapozta meg. Iskolába menvén minden nap elmentem az U alakú árkádok egyik, az iskolába vezető sora alatt, s így az ott lévő szobrokat, feliratukat együtt, persze hogy megtanultam. 1028? – *Csanád vezér legyőzi Ajtonyt és meghódítja a kereszténységnek a keleti területeket* – vágom rá ma is a bronzrelief feliratával. *Petrus Pázmány de panasz*-ról persze sokáig azt hittem, hogy ej de panaszkodó ember, s Ozorai Pipo is inkább csak tréfálkozás tárgya volt a kisdíákok körében. Az árkádok másik két során ritkán jártam, történelmi ismereteim arrafelé hiányosabbak. Aztán átballagott a gyerekeMBER a Hősök kapuján, az élő és a holt katona hatalmas kőszobrai között (felettük lemeszelt freskókról suttoztak

a merészebbek) és megérkezett a Főiskola gyakorló iskolájába, hogy felszedje ismereit a kommunizmusról és egyéb hasznos dolgokról. Szerettem a várost, szerettem, ahogy az esőcseppeket beissza a téglajárda, ahogy a körüti fákról „madárcseresnyét” lehetett szedegetni (itt előbb még szegedetni-t írtam!), ahogy a piac elmúltával, az árusok és vevők távoztával az utcaseprők hatalmas nyírfaseprőikkel egymáshoz igazodva, lassú ritmusban separték fel a hatalmas teret (mint az aratók régi filmeken).

Mondanom sem kell, hogy a dinamikus hivatalos jövőkép – megdermedt város – saját családi tradíciók és nézetek háromszöge furcsa, részben szorongató, részben örömteli érzéseket váltott ki bennem. A gyermek szorongott, mert ezt belénevelték. Bizonyos dolgokról, melyek nyilvánvalóan igazak voltak, nem lehetett házon kívül beszélni. A nyilvános és a közzsféra teljesen szétvált, eltérő köszönésekkel, viselkedéssel, beszédmódokkal. A felnőttek persze rengeteg átmeneti viselkedés- és beszédtechnikát alakítottak ki, a piacon például ismeretlen árusokkal is remekül megértették egymást, de a gyermek, ha kotnyeles volt, valahol mindig hibázott. Visszatekintve érzem, hogy a bizalmi tőke rendkívüli jelentőségű, a rokoni, baráti, ismeretségi szálak egzisztenciális jelentőségűek voltak. A borsot például egy olyan toprongyos bácsi szállította a házhoz, akinek a kapcsolatai – mai eszemmel – a közvetítőkön át bizonyára a Levantéig terjedtek.

Örömteli is volt ez a kaotikus világ, mert én családommal, saját „hálómossal” a világ jobbik felén éreztem magam. Beszélhetnék most a családról, rokonokról, otthoni indíttatásokról, otthoni könyvekről, amelyek a jelenségek szintjén mind nyilván valamennyire egyediek, de mégis azt hiszem, hogy egy átlagos magyar értelmiségi család világa a 20. század közepén szinte kitalálható. Háttérben a háború, előtérben a hidegháború, anyagi gondok, konszolidáció, és végül szerény (Kádár-kori) jólét. Hogy az átlagnál jobban reflektáltam az akkori világra, hozzájárulhatott, hogy családuk protestáns lévén, félig kívülről; régóta betelepedettként pedig félig itteniként néztünk a túlnyomóan katolikus szegedi világra.

A történelem levegője már a szomszéd utcákból befűjt, a hatvanas évek gimnazistája számára egyre érthetőbb üzenetekkel: az egyik párhuzamos utcában élt hajdan Dugonics András, a másikban Juhász Gyula, ők adták ezen utcák nevét. A mi kis utcánk a Teleki nevet viselte, a maga idején bizonygatni kellett, hogy ez nem a Pál, hanem a László, s így a név maradhatott. A „nagy víz” (1879) előtti öreg földszintes ház is állott benne, kilógott az utcasorból, öreg lakóira ószövetségi pátriárkaként tekintettem, annál is inkább, mert a szegedi nagy árvíz és a bibliai vízözön kissé összemosódott gyermeki elmémben. Gimnazistaként egyre jobban érdekelt a város múltja, amelyet nemcsak a könyvekben találtam meg. Nagyapám jól ismerte Mórát, egyik néném Radnóti-val járt együtt egyetemre, Juhászról az utcából meséltek. Hátsó szomszédunkba, egy nagyobb házba, orosz tiszti családokat telepítettek, megvolt a kultúrák találkozása is.

Persze, az elbeszélt történetekben nemcsak Szegedről esett szó. De nem is a nagybetűs Történelemről, hanem x családtag vagy y ismerős életéről az első háború előtt, alatt, után és így tovább. A történetek érdekesek, néha abszurdak és főleg igazak voltak. Nemcsak személyekhez, tárgyakhoz is fűződtek. Átlótt zongora, idekerült cirádés tányér, kézíratos szakácskönyv (beszerezhetetlen „végy hozzá...” elemekkel), régi gyászjelentés, eltűnt falóra felhúzója a maga történelmi pillanatában

mind beszélni kezdett, nem is egy régi világ, hanem réges-régi világok tárultak fel (élményét Thomas Mann *Buddenbrock*-jában olvastam később, a gyermekek kurkászásának leírásakor).

Félreértés ne essék, nem nosztalgiazni szeretnék, hanem valamit érzékeltetni abból a korántsem tudatos, hanem inkább érzelmi folyamatból, amely a múlt, a kis- majd nagybetűs történelem felé terelt.

Az egyetemen már tudatos narratívákkal találkozott az ember. Az Eötvös-kollégiumban még ott voltak az utolsó, egyetemre csak évekkal később engedett „56-os” diákok, akik, ugyancsak suttozva, a legnagyobb magyar történelmi tabutémáról beszéltek. Az 1960-as évek egyetemét manapság divat szidalmakkal illetni. Pedig minden történelmi korszaknak megvoltak a jó, sőt kiváló tanárai, professzorai. Szakmai értelemben volt mit tanulnom. Korszakomat, a 19. századot illetően az egyetemi évek vége felé, majd „Doktorvater”-ként Szabad György tartott érdemesnek arra, hogy az angolparknak látszó korszak sűrűbb erdeibe is beteretljen. De ez már inkább a lassú professzionalizálódás időszaka volt. S ez az időszak már soha nem fog véget érni: a szakma „sajnos” fejlődik, ha az ember nem akar (kis- vagy nagy)iparossá válni, lépést kell vele tartania.